

Анте Ромац, РИМСКО ПРАВО, Загреб 1981, стр. XXXIV + 416.

Иако ми очи, нажалост, скоро потпуно онемогућују сваки рад, нисам хтео да пропустим прилику да, бар са неколико пасуса, поздавим појаву ове књиге, коју сам са нестрпљењем очекивао. Надам се, притом, да ће други рецензенти посветити пажњу коју она заслужује и изложити детаљније поједина решења и ставове заузете у њој о спорним питањима.

Као што аутор у Предговору каже, књига је намењена првенствено студентима Правног факултета у Загребу, па је зато прилагођена његовом наставном плану и програму. Пошто је на загребачком Правном факултету Римско право схваћено као увод у изучавање Грађанског права (супротно Београдском, који га схвата као општеуводни историјски предмет!), цела садржина књиге и начин излагања су прилагођени томе задатку. Због тога су, вероватно, Наследно право и Грађански поступак нашли место на крају књиге, заоставштина обухвата дуговања и потраживања, па је зато оправдано Наследно право излагати после Облигационог. Процесно право, међутим, у систему римског приватног права мора наћи место пре Стварног, Облигационог и Наследног права, јер се у свим овим гранама права неизбежно мора врло често говорити о тужбама и другим процесуалним средствима. Из истих разлога наметнула су се извесна понављања или разбијања целине појединих међусобно повезаних установа. Тако, на пример, о ограничењу пословне способности, старатељству и туторству, говори се делимично у оквиру Статусног права, где му је, мислим, у римском правном систему место а делимично у оквиру Породичног права, где се у данашњим нашим уџбеницима о томе говори. Или, о начинима за прибављање својине говори се и код својине и код државине. Или, теорија правних чињеница и правних послова излаже се у Уводу у Облигационо право, иако и сам аутор истиче да је о томе морао говорити и раније. Тако је био принуђен да два пута говори о *mancipatio* и *usucapio* и неким другим установама. Или,

из истих разлога, говори се у оквиру Увода у Облигационо право поново о оправној и пословној способности.

Мислим да је позитивно настојање, које је у књизи јасно изражено, да се укаже на римске корене појединих данашњих правних установа и правних схватања. У вези са тим, мислим да би требало још више указати на разлику између онога што је настало у римској држави, у римском праву и код римских правника, од установа, теорија, система и решења које су средњовековни и каснији правници, нарочито Пандектисти, тумачењем римског права изградили. То се односи, на пример, на теорију правних лица у вези са којом се детаљно излажу и дискутују у ствари савремени проблеми који немају непосредне везе са римским правницима. То се односи и на теорију правних чињеница и правних послова, на теорију услова, на теорију воље и недостатка воље. Ту, и на неким другим местима, у ствари се настоје дати римскоправна решења на нека питања која намеће данашња примена правних установа које воде порекло из римског права, што је преузето од Пандектиста. Чињеница је да је римско право имало дугу и интересантну историју од старог *ius civile* преко преторског и класичног до Јустинијановог права а затим кроз тамни рани средњи век, па преко Глосатора, Постглосатора, Камералиста и Пандектиста, до данашњих дана. Ту историју је врло корисно да проуче студенти, па би, можда, било најбоље тако им и предавати, односно тако извршити периодизацију римскоправне историје и свим овим периодима дати подједнак значај.

Све што је овде до сада речено, у ствари је више дискусија питања места и задатака Римског права у наставном плану правних факултета него оцена књиге. Ако то питање оствим по страни, морам рећи да сам са оним што је зависило искључиво од аутора проф. Ромца, одушевљен. Ма који део књиге се чита, види се да је аутор изванредан познавалац извора (он је несумњиво најбољи живи познавалац извора за историју римског права у Југославији) и литературе.

Врло је корисно упућивање на одговарајуће одељке у ауторовој књизи Извори, које је дато уз наслове одељака. Тиме је пружена могућност студентима који су заинтересовани да на оригиналним текстовима осете дух римског права и начин резоновања римских правника, или студентима који (због семинара, или из других разлога, или су на последипломским студијама) желе да дубље и на изворима проучавају нека питања, добију потпуно задовољење своје радозналости или полазну тачку за даља проучавања. Оваквим повезивањем са изворима постигнуто је истовремено и то да је уџбеник ослобођен дужих цитата, који би пресецали пажњу читаоца и истовремено оптерећивали

студенте са скромнијим амбицијама. Поред ових општих упућивања на изворе, аутор, дискутујући поједина питања, обимно упућује читаоца на поједине текстове који се на њих односе. Ја сам делимично проверавао цитиране текстове и уверио се да су цитати врло поуздани. Очигледно је да аутор није без акрибичне провере преузимао из литературе цитате (што је иначе честа и прећутно прихваћена пракса!).

Ма који део књиге читао, зналац ће одмах уочити да аутор врло добро познаје класичну и новију литературу. Штета је што се аутор определио против фуснота у којима би често (то је чинио само врло изузетно у тексту) упућивао на дела и ауторе чија мишљења прихвата или одбацује. Истина то би у знатној мери проширило обим књиге, што би представљало невољу своје врсте с обзиром да је она намењена студентима за уџбеник, али овако је остављено само знаљцима да уживају у обиљу литературе којом се аутор служио. Читајући књигу, више пута сам размишао о томе да би било врло корисно, с љубиљом и на неке друге квалитете књиге о којима ћу касније говорити, да се овој књизи дода научни апарат и мало детаљније изложе аргументи за одбацивање и прихватање појединих гледишта, и тако приреди једно ново дело, које не би било намењено студентима за уџбеник, већ би као основно дело било стављено на располагање југословенским читаоцима, који су већ више пута до сада доказали да такву, литературу цене и прихватају.

Аутор приступа мишљењима која среће у литератури са врло великом опрезношћу и уздржљивошћу. Он се очито труди да студентима препоручи она гледишта и решења која се најчешће срећу, која су највише прихваћена, која се могу сматрати класичним. (Утолико се више осећам поласканим што је усвојио нека моја гледишта, као на пример когнатску породицу као посебан облик породице и објашњење карактера квазиделиката). То је у основи врло добра особина сваког уџбеника. Он и треба студентима да првенствено да „утврђена знања”. Али, нарочито у друштвеним наукама, он треба студентима да сугерише да нема апсолутно утврђених неповредивих научних истина. Кад се ради о римском праву, посебно, где су извори релативно малобројни, оскудни и често противречни и где многа питања још очекују марксистичку анализу и обраду, отвореност и толерантност према разним и новијим мишљењима мора бити нарочито присутна. С друге стране, сваки аутор, хтео-не хтео, даје, и треба да даје, своје делу извесну „личну боју”. Та боја се, међутим, утолико мање запажа, осећа, уколико се аутор више труди да даје само класична гледишта. Наравно, ради се о питању мере односа једнога и другога. Проф. Ромац у овој књизи врло че-

сто указује на различита сведочанства појединих извора. То је он, нарочито у Облигационом праву, по правилу радио. Исто тако, он врло често указује на различита тумачења тих текстова и упушта се у дискусију са њима. Ипак, мислим да је Проф. Ромац могао још слободније да се распише о појединим питањима, да нешто слободније одступа од уобичајене праксе. Познајући њега, мислим да би то изнело на видело многе интересантне идеје и мишљења. Пишући ово, свестан сам да сам ја у свом уџбенику отишао сувише на другу страну, дао му сувише „личне боје”. Ја сам то радио свесно, чак и по цену да нека мишљења не проверим довољно, него оставим да то касније урадим ја, или моји студенти у магистраским и докторским тезама, или ма ко други. Мислим да би и проф. Ромац и ја били подједнако у праву да тако поступимо. Можда је он мало више у праву када се књига посматра као уџбеник и као дело за консултацију, а ја сам, можда, мало више у праву када се моја књига посматра као општи допринос литератури, као један посебан сумарни поглед на развитак римског права који жели да подстакне на нова проучавања.

Једна врло уочљива особина књиге је настојање да се обухвати што је могуће више проблема, правила и изузетака, које иде скоро до исцрпљености. То чини књигу изванредно корисним приручником за консултације. Томе знатно доприноси врло добар регистар појмова и назива (Стварно казало), који је, неуобичајено али корисно (више се намеће читаоцу), дат на почетку књиге. Наши су се асистенти одушевили што у њој могу да нађу поуздане одговоре на многе замке које им студенти на вежбама подмећу. Ипак се бојим, иако не познајем ниво општег образовања и способности загребачких студената, да им то у знатној мери отежава издвајање оног битног, основног што се од просечног студента може на испиту тражити. Знатна помоћ дата им је тиме што су неки делови књиге (они намењени амбициознијим студентима) штампани ситнијим словима. Бојим се да ће проф. Ромац бити принуђен да у следећим издањима знатно већи простор да тексту одштампаном ситним словима, чему ће усмерењаци који нам сада долазе на факултет у знатној мери допринети.

Поред горњих, да их назовем општих, напомена, хтео бих да учиним и неколико посебних, жалећи што ту нисам могао бити исцрпнији.

Врло је добро и корисно што је аутор употребио доста труда и простора да изложи историју појединих установа, и то не сумарну, него детаљну. Притом је изнео низ оригиналних идеја и решења, које сматрам убедљивим и прихватљивим, иако су понекад различити или супротни онима које сам ја, у свом

уџбенику или другим радовима, усвојио. Примера ради наводим објашњење настанка природних облигација и настанка консенсуалних контакта. Интегрисана је и убедљива историја промене субјекта у облигационом односу — стварање цесије. Његова слика најстаријег наследног права, не слаже се са мојом, али је логична и прихватљива — изузев у питању наследног права жена у старом *ius civile* и значења *unde legitimi* у преторском праву. Било је још много таквих места, али, нажалост, нисам их прибележио.

Са неким од тих објашњења се ипак не бих сложио или бих их примио са извесном резервом. Тако, на пример, аутор објашњава да су *stricti iuris* они послови који су настали у старом *ius civile* а *bonae fidei* они који су преузети из *ius gentium*. О томе се, можда, може дискутовати, јер је чињеница да су сви послови старог *ius civile* били *stricti iuris*, али тешкоћу прави *mutuum*, који је каснијег порекла и ипак *stricti iuris*. Може се прихватити ауторово објашњење да се ради о изузетку од правила, али се никако не може прихватити објашњење да је *mutuum* такав карактер наследио од *neksuma*. *Mutuum* није настао од *neksuma*, па није могао ни наследити ништа од њега. Ради се о томе да проф. Ромац није прихватио схватање да је у старом Риму пре и око Закона XII таблица постојао паралелан правни живот: један заснован на апстрактивном дејству форми а други на обавезном узајамном поверењу сродника, суседа и пријатеља — *bona fides*. Обавезе старог *ius civile* су биле *stricti iuris* из сасвим других разлога од оних из којих је то *mutuum*. Први су то били због апстрактног дејства форми у којима су настајали, што је било последица специфичног карактера укупности односа и схватања Римљана тога времена. *Mutuum* је настао у сасвим другим временима у условима и настао је *stricti iuris* зато што су односи створени у њему такви да је био немогућ другачији карактер.

Мислим да не треба разврстати *nexum* међу вербалне и *fiducia* међу реалне контракте. И *nexum* и *fiducia* су настали у давна времена када Римљани нису још довољно разликовали ни облигационе односе од стварноправних а још мање имали преставу о реалним и вербалним контрактима. То су једноставно послови закључевани у форми која се тада употребљавала за овакве односе — *per aes et libram*, са једним неиздиференцираним истовремено и стварноправним и облигационим дејством. Истина, у *fiduciji* би се могао очима коснијих правника видети реални контракт, али ипак мислим да би ова два контракта требало говорити као о посебној групи старих послова. Тиме се не би кварила права слика схватања Римљана у времену када су послови настали и примењивани.

Не чини ми се да је добро о односима заштићеним са *actiones adiecticae qualitatis* говорити као и уговорима у корист или на терет трећих лица. Ту се ради о специфичној одговорности *paterfamilias* за радње потчињених лица, која је диктирана специфичним односима у породици и специфичним правним схватањима која су из тога произашла. По њима, *paterfamilias* у свим овим пословима није „треће лице”, него нека врта странке у сенци, у позадини, која је супсидијерно, али ипак непосредно, лично обавезна обавезама насталим из њих. Исти је случај и са ноксалном одговорношћу. То су само били путеви којима су Римљани, између осталог, решавали, једно време, празнину свога правног система — недостатак заступништва.

Материју којој је посвећена ова књига, обрађује већ стотинама година безброј аутора широм скоро целог света. Ипак, многа питања ни до данс нису добила задовољавајуће одговоре. Многа од њих још увек чекају да буду осветљена историјскоматеријалистичким дијалектичким методом. Књига проф. Ромца је резултат значајних напора у том правцу. Иако се предмету Римско право придаје све мањи значај у наставним плановима правних факултета, римско право и утицај који оно врши кроз дуги низ векова на право и правну мисао Европе, и не само Европе, остају као једна од најзначајнијих чињеница правне историје, која ће привлачити пажњу и задовољавати научну радозналост младих људи све дотле док се историја буде сматрала учитељицом живота. Свима њима, ова књига ће служити као поуздан приручник, подстицај и мобилизатор.

др Драгомир Стојчевић